
ПРОФЕСІЙНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ІНВАЛІДІВ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЇХ ІНТЕГРАЦІЇ У СУСПІЛЬСТВО

*І. М. Терюханова,
кандидат економічних наук,
НДІ праці та зайнятості населення
Міністерства праці та соціальної політики України*

Постановка проблеми. Інтеграція України в європейські структури потребує нових підходів до вирішення проблем людей з інвалідністю. Досвід зарубіжних країн свідчить, що *головним напрямом підтримки таких людей* є створення доступного та сприятливого для інвалідів середовища для існування, можливостей навчання та професійної освіти, *ефективна професійна реабілітація*, створення спеціальних та облаштування наявних робочих місць, що є основою для реалізації прав інвалідів та сферою постійної турботи держави й суспільства.

Головними завданнями професійної реабілітації інвалідів є:

- надання рівних із здоровими людьми можливостей інвалідам у всіх сферах, в тому числі у сфері трудових відносин та освіти;
- підвищення рівня зайнятості та забезпечення раціонального працевлаштування через одержання належної професійної освіти або підвищення кваліфікації;
- підвищення соціального статусу, рівня конкурентоспроможності інвалідів на ринку праці;
- посилення мотивації до праці та стимулювання працюючих інвалідів;
- підвищення загальноосвітнього рівня інвалідів.

В Україні вже створено законодавчо-нормативне підґрунтя системи професійної реабілітації інвалідів, зокрема, прийнято закони “Про реабілітацію інвалідів в Україні”, “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”, з 2001 по 2005 роки діяла Національна програма професійної реабілітації та зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Та незважаючи на це, до цього часу: не створено комплексної ефективної системи професійної реабілітації інвалідів; не забезпечуються належні стандарти рівня життя людей з інвалідністю через відсутність умов для ефективної реалізації їх права на трудову діяльність; у початковому стані перебуває формування безбар’єрного середовища для інвалідів як головного засобу прискорення їх інтеграції у суспільне життя.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз наявної системи професійної реабілітації інвалідів в Україні через професійну освіту, професійне навчання в державній службі зайнятості й центрах професійної реабілітації інвалідів та розробка на цій основі напрямів підвищення ефективності цієї системи як частини загальної системи реабілітації, складової активної політики зайнятості та підвищення конкурентоспроможності інвалідів на ринку праці для прискорення процесів інтеграції вказаної групи населення у суспільство.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі статтею 1 Закону України “Про реабілітацію інвалідів в Україні” № 2961-IV від 6 жовтня 2005 року (далі – Закону) *професійна реабілітація* – це система заходів, спрямованих на підготовку особи до професійної діяльності, відновлення чи набуття професійної працездатності шляхом адаптації, реадaptaції, навчання, перенавчання чи перекваліфікації з можливим подальшим працевлаштуванням та необхідним соціальним супроводженням з урахуванням особистих схильностей та побажань особи [1, с.5].

Принципово новим в Україні є перехід від системи утримання реабілітаційних установ до системи закупівлі реабілітаційних послуг конкретному інваліду чи дитині-інваліду, що дасть змогу підвищити ефективність використання державних коштів та якість надання реабілітаційних послуг для наближення їх до європейського рівня.

Послуги з професійної реабілітації інвалідів – це комплекс медичних, психологічних, інформаційних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для реалізації права інваліда на професійну орієнтацію, підготовку, освіту, зайнятість. Їх перелік зафіксовано у Державній типовій програмі реабілітації інвалідів, блоці “Професійна реабілітація інвалідів” та має включати такі безоплатні для інваліда або надані на пільгових умовах послуги з професійної реабілітації:

- 1) експертиза професійних здібностей інвалідів;
- 2) послуги з професійної орієнтації;
- 3) послуги з професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації;
- 4) послуги з професійної освіти.

Із всіх суб’єктів, що надають інвалідам послуги з професійної реабілітації, найбільш активно це роблять: навчальні заклади, в яких створюються відповідні умови для навчання інвалідів; Державна служба зайнятості України, центри професійної реабілітації інвалідів.

Метою експертизи професійних здібностей інвалідів та їх професійної орієнтації є оцінка можливостей, побажань, стану здоров’я інвалідів, потреб ринку праці з метою вибору оптимального виду та напряму професійної освіти інвалідів та пов’язаного з нею виду професійної діяльності.

Професійна освіта інвалідів у професійно-технічних та вищих навчальних закладах

Здобуття інвалідами професійної освіти безоплатно і пов’язане з цим обслуговування відповідно до індивідуальної програми реабілітації інваліда держава гарантує статтею 38 Закону України “Про реабілітацію інвалідів в Україні”.

План дій Ради Європи, затверджений Комітетом Міністрів Ради Європи 5 квітня 2006 року на 961-му засіданні постійних представників міністрів, визнає *освіту як основ-*

ний елемент, що гарантує соціальне включення та особисту незалежність для всіх людей, у тому числі для людей з інвалідністю [4, с.3]. Стосовно освіти Рада Європи та держави –члени мають намір:

1. Гарантувати всім людям незалежно від групи інвалідності рівний доступ до освіти.
2. Гарантувати рівні можливості для дітей-інвалідів вчитися в школі разом із здоровими дітьми, якщо це в інтересах дитини.
3. Заохочувати безперервне навчання протягом усього життя осіб з інвалідністю.
4. Сприяти зміні соціальних установок і менталітету у дітей по відношенню до інвалідів.

Протягом 2001–2005 років чисельність інвалідів в Україні, які навчаються у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації, зростає з 6,1 тис. осіб у 2001 р. до 9,7 тис. осіб у 2005 році, тобто цей показник збільшився на 59 %, що є позитивною тенденцією. Питома вага інвалідів-студентів вищих навчальних закладів у чисельності дорослих інвалідів за період 2001–2005 рр. також дещо зростає: з 0,3% у 2001 р. до 0,4% у 2005 р. (табл. 1).

Таблиця 1

Рівень охоплення інвалідів вищою освітою I–IV рівнів акредитації у 2001–2005 роках

№ з/п	Показники	2001	2002	2003	2004	2005
1.	Чисельність дорослих інвалідів, тис. осіб	2236,0	2260,7	2229,2	2247,5	2372,6*
2.	Чисельність інвалідів, які навчаються у вищих навчальних закладах, тис. осіб	6,1	7,0	7,9	9,1	9,7
3.	Частка інвалідів-студентів вищих навчальних закладів у чисельності дорослих інвалідів, %	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4

*Без інвалідів силових структур

Джерело: складено автором за даними Держкомстату України.

У регіональному розрізі у 2005 році рівень охоплення інвалідів вищою освітою коливався від 0,1% у Київській області, м. Севастополі до 2,0% у місті Києві. У 22 областях цей рівень був нижчим за середній по Україні.

У багатьох регіонах України створюються умови для підвищення рівня охоплення інвалідів вищою освітою. Відкрито міжнародний університет розвитку людини “Україна”, що має 26 територіальних відділень в усіх регіонах країни, де навчається 1850 студентів-інвалідів [2, с.32].

Для осіб з вадами слуху і зору майже у тридцяти вищих навчальних закладах різних рівнів акредитації функціонують спеціальні групи. Так, у Дніпропетровській області за ініціативою УТОГ розроблена експериментальна регіональна програма створення сприятливих умов для здобуття вищої освіти молоддю з вадами слуху “Нехай мене почує світ”.

У Кримському державному гуманітарному інституті відкрито факультет для інвалідів II–III груп, що здійснює підготовку майбутніх фахівців за спеціальностями: “Соціальна педагогіка”, “Українська мова та література”, “Англійська мова та зарубіжна література”, “Історія”.

Чисельність інвалідів, які навчалися у професійно-технічних навчальних закладах, за період 2001–2005 роки зросла з 3,8 тис. осіб у 2001 р. до 5,1 тис. осіб у 2005 році, тобто на 34%. Охоплення осіб з інвалідністю професійно-технічною освітою протягом 2001–2005 років залишалось на рівні 0,2% (табл. 2).

Таблиця 2

Рівень охоплення інвалідів професійно-технічною освітою у 2001–2005 роках

№ з/п	Показники	2001	2002	2003	2004	2005
1.	Чисельність дорослих інвалідів, тис. осіб	2236,0	2260,7	2229,2	2247,5	2372,6*
2.	Чисельність інвалідів, які навчалися у професійно-технічних навчальних закладах, тис. осіб	3,8	4,3	4,0	4,7	5,1
3.	Частка інвалідів-студентів професійно-технічних навчальних закладів у чисельності дорослих інвалідів, %	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2

*Без інвалідів силових структур

Джерело: складено автором за даними Держкомстату України.

У 13 регіонах України рівень охоплення інвалідів професійно-технічною освітою у 2005 році був нижчим, ніж в цілому по Україні, у 7 – такий же, тільки у Житомирській області він становив 0,5% від чисельності дорослих інвалідів, Донецькій, Миколаївській областях – 0,4 відсотка.

У професійно-технічних навчальних закладах різних регіонів України створюються спеціальні групи для навчання дітей-інвалідів з урахуванням характеру захворювання дитини: з вадами слуху, з розладами зору, з наслідками ДЦП, з вадами психічного розвитку, олігофренією тощо.

Професійне навчання інвалідів через Державну службу зайнятості

Державна служба зайнятості здійснює професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації інвалідів у навчальних закладах різних типів. Протягом 2001–2005 років рівень охоплення інвалідів професійним навчанням через Державну службу зайнятості був дуже низьким і коливався від 1% у 2005 р. до 2,5% у 2004 р. чисельності інвалідів, які перебували на обліку в службі зайнятості (табл. 3).

Для інвалідів Державна служба зайнятості проводить цільові ярмарки вакансій та семінари, постійно оновлює банк даних вакансій професій, на які можуть бути працевлаштовані інваліди. Також їм забезпечено безперешкодний доступ до джерел інформації (всі центри зайнятості обладнані пандусами): описів професій, відео- та аудіо-фільмів, листівок, буклетів, довідників, переліків рекомендованих професій і навчальних закладів, медичних протипоказань до засвоєння певних професій, паспортів підприємств та організацій тощо.

Таблиця 3

Рівень охоплення інвалідів професійним навчанням через державну службу зайнятості у 2001–2005 роках

№ з/п	Показники	2001	2002	2003	2004	2005
1.	Чисельність інвалідів, які перебували на обліку в Державній службі зайнятості, осіб	6959	6863	7041	8266	10312
2.	Чисельність інвалідів, які пройшли професійне навчання через Державну службу зайнятості, осіб	154	76	161	207	108
3.	Рівень охоплення інвалідів професійним навчанням через Державну службу зайнятості, %	2,2	1,1	2,3	2,5	1,0

Джерело: складено автором за даними Державної служби зайнятості України.

Таким чином, основними проблемами системи професійної освіти інвалідів в Україні є:

1) Низький рівень охоплення інвалідів професійною освітою та нерівномірний розподіл навчальних закладів по регіонах України. Станом на кінець 2005 року, вищою освітою охоплено 0,4% дорослих інвалідів; професійно-технічною – 0,2%; професійним навчанням через Державну службу зайнятості – 1% інвалідів, які перебували на її обліку.

2) Недостатня організація та якість професійної освіти внаслідок невідповідності традиційних форм та методів навчання специфічним потребам інвалідів; обмеженого переліку професій та спеціальностей, по яких здійснюється професійна освіта; недостатнього оснащення навчальних закладів спеціальними пристроями та технікою для навчання інвалідів; відсутності належного кадрового забезпечення навчальних закладів сурдоперекладачами, психологами, реабілітологами.

3) Відсутність тісного взаємозв'язку професійної освіти інвалідів з подальшим їх працевлаштуванням. В той же час інтеграція інвалідів у сферу трудових відносин є результатом ефективної професійної освіти та професійної реабілітації інвалідів.

**Професійна реабілітація інвалідів
у центрах професійної реабілітації інвалідів**

Всього у функціонуючих 16 центрах професійної реабілітації інвалідів у 2005 році пройшли професійну реабілітацію 1208 осіб: у Всеукраїнському центрі професійної реабілітації інвалідів у Лютіжі Київської області – 275, Львівському міжрегіональному центрі соціально-трудової, професійної та медичної реабілітації інвалідів – 260 осіб. Найменшим цей показник був у Центрі соціально-трудової та професійної реабілітації інвалідів Київського району міста Сімферополя (Автономна Республіка Крим) – 10 осіб.

Професійне навчання у центрах професійної реабілітації інвалідів здійснювалось за 28 професіями: у 13 центрах – за професією “оператор комп’ютерного набору”; у 6 центрах – за професією “перукар (перукар-модельєр)”.

Аналіз ринку праці у розрізі професій свідчить, що навантаження на одне вільне робоче місце становить: по професії “оператор комп’ютерного набору – 16 осіб, “перукар (перукар-модельєр)” – 19 осіб. Отже, працевлаштуватися за вказаними професіями для

інвалідів проблематично. Водночас необхідно збільшувати кількість спеціалістів за професією “швачка” (навчання проводиться у 8 центрах професійної реабілітації інвалідів), навантаження на одне вільне робоче місце на ринку праці по якій – 1 особа.

Значним є й коливання терміну навчання по однакових професіях у різних центрах професійної реабілітації інвалідів, наприклад, по професії “оператор комп’ютерного набору” – від 3 до 10 місяців; швачки – від 3 до 9; перукаря – від 3 до 7 місяців.

Основними недоліками роботи центрів професійної реабілітації інвалідів в організації професійної реабілітації можна вважати такі:

- недостатнє охоплення інвалідів професійною реабілітацією у таких регіонах, як: Волинська, Донецька, Житомирська, Івано-франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Сумська, Тернопільська, Харківська Херсонська, Хмельницька, Чернігівська області, містах Києві та Севастополі; особливо це стосується Кіровоградської області;
- відсутність ліцензії на здійснення професійної освіти у деяких центрах;
- вікові обмеження для прийому на навчання (від 15 до 20 років та від 19 до 20 років) у двох центрах: Одеському центрі медичної, соціально-трудової та професійної реабілітації дітей-інвалідів та Черкаському центрі медико-соціальної та професійно-трудової реабілітації інвалідів, тобто інших громадян працездатного віку на професійну реабілітацію у вказаних центрах не приймають;
- невідповідність виду діяльності деяких центрів покладеним на них функціям з професійної реабілітації інвалідів;
- значна диференціація наявних центрів професійної реабілітації за чисельністю штатних працівників (від 5 у відділенні соціально-побутової, трудової та професійної реабілітації територіального центру соціального обслуговування пенсіонерів та інвалідів при Крюківській райраді м. Кременчука (Полтавська область) до 150 осіб у Всеукраїнському центрі професійної реабілітації інвалідів (Лютіж Київської області);
- великі розбіжності у фінансуванні центрів професійної реабілітації інвалідів (від 34,1 тис. грн. на одного інваліда, який проходив професійну реабілітацію у Міжрегіональному центрі професійної, медичної та соціальної реабілітації інвалідів міста Луганська до 0,4 тис. грн. на одного інваліда у Кримській республіканській установі “Міжрегіональний центр трудової, медико-соціальної та професійної реабілітації інвалідів”);
- не забезпечують навчання інвалідів з їх проживанням у 8 центрах професійної реабілітації, 4 роблять це частково, що потребує змін, враховуючи специфічність контингенту слухачів;
- обмежений перелік професій для навчання у центрах професійної реабілітації інвалідів;
- значні розбіжності у термінах навчання по однакових професіях, що збільшує вартість навчання у центрах професійної реабілітації інвалідів;

- невисокий показник працевлаштування випускників центрів професійної реабілітації внаслідок невідповідності напрямів підготовки потребам ринку праці та недостатньої ефективності роботи працівників деяких центрів у цьому напрямі.

З метою підвищення ефективності роботи центрів професійної реабілітації інвалідів необхідно:

- збільшити обсяг набору інвалідів до центрів для проходження професійної реабілітації, особливо кількість місць для одночасного навчання та проживання в центрі;
- привести у відповідність найближчим часом назви виду діяльності центрів професійної реабілітації інвалідів з їхньою функцією “проведення професійної реабілітації інвалідів (професійного навчання інвалідів) працездатного віку”;
- розробити норматив чисельності штатних працівників центрів професійної реабілітації інвалідів в розрахунку на одного слухача з метою досягнення оптимального їх співвідношення;
- оптимізувати витрати центрів професійної реабілітації інвалідів на професійну реабілітацію шляхом розробки узагальнених нормативів в цілому по Україні;
- розширити перелік професій для професійного навчання інвалідів у центрах професійної реабілітації інвалідів відповідно до попиту ринків праці, для чого ввести спеціальну посаду в центрі для людини, яка б займалася аналізом ринку праці на основі показника “навантаження на одне вільне робоче місце в розрізі професій”, аналізом створеного банку даних бажаючих пройти професійну реабілітацію в розрізі професій та аналізом банку даних роботодавців, які створюють робочі місця для інвалідів;
- при прийомі інвалідів на професійну реабілітацію вимагати медичну довідку за формою 086-У з обов’язковим висновком Медико-соціальної експертної комісії про професійну придатність в такій редакції: “навчатися та працювати за обраною робітничою професією (назва професії) *може*” та подібного запису до індивідуальної програми реабілітації;
- змінити акценти у діяльності Всеукраїнського центру професійної реабілітації інвалідів – з безпосереднього проведення професійного навчання на статус головного центру всієї системи професійної реабілітації інвалідів із організаційними, навчально-методичними, соціально-психологічними, педагогічними функціями, науковим забезпеченням, який об’єднує, координує роботу всіх інших центрів, визначає стратегічні напрями та обсяги професійного навчання інвалідів згідно з їхніми бажаннями, фізичними можливостями та попиту ринку праці в професійно-кваліфікаційному розрізі, залучаючи до цієї роботи інші зацікавлені сторони.

Висновки. Створенню в Україні єдиної комплексної системи професійної реабілітації інвалідів сприятиме розробка *Концепції Державної програми розвитку системи реабілітації інвалідів*, метою якої є створення умов для реалізації активної державної політики стосовно

інвалідів, спрямованої на інтеграцію інвалідів у суспільство через ефективну медичну, психологічну, фізичну, професійну, трудову, фізкультурно-спортивну, соціальну реабілітацію.

Серед різних видів реабілітації професійній реабілітації належить провідна роль у забезпеченні раціонального працевлаштування інвалідів. Удосконалення системи професійної реабілітації інвалідів в Україні має включати:

- активізацію роботи з професійної орієнтації інвалідів усіх вікових категорій та нозологій з метою підвищення їх мотивації до трудової діяльності та конкурентоспроможності на регіональних ринках праці;
- вдосконалення системи професійної освіти, яке передбачає:
  - підвищення рівня охоплення інвалідів професійною освітою в навчальних закладах різного типу;
  - оптимізацію мережі навчальних закладів у регіональному розрізі;
  - розширення переліку професій для навчання інвалідів з обов'язковою орієнтацією на потреби ринку праці;
  - оснащення навчальних закладів сучасною технікою та спеціальними пристроями для задоволення специфічних потреб інвалідів;
  - удосконалення кадрового забезпечення навчальних закладів;
  - забезпечення навчальних закладів сучасними освітніми та новітніми формами організації навчання (дистанційне навчання, модульна система навчання, особистісно-орієнтовані навчальні технології) [3.с.83];
- підвищення відповідальності медико-соціальних експертних комісій щодо розробки та дієвості індивідуальних програм реабілітації інвалідів, які є основним документом для реалізації реабілітаційних заходів, в тому числі професійної реабілітації;
- забезпечення ефективної співпраці центрів професійної реабілітації інвалідів, Державного центру зайнятості, Фонду соціального захисту інвалідів, роботодавців у вирішенні питання професійної реабілітації інвалідів та їх подальшого раціонального працевлаштування;
- створення Державною службою зайнятості постійно діючої інформаційної бази даних інвалідів, бажаючих працювати, і вакантних робочих місць для інвалідів з урахуванням їх індивідуальних можливостей та професійних здібностей;
- підвищення ефективності використання коштів Фонду соціального захисту інвалідів для створення робочих місць, враховуючи регіональні пріоритети та рівень безробіття у регіонах серед інвалідів;
- підвищення зацікавлення роботодавців у створенні робочих місць для працевлаштування інвалідів шляхом розробки відповідного механізму, створення більш сприятливих умов підприємствам, де працюють інваліди;
- здійснення заходів з підтримки підприємств громадських організацій інвалідів з метою створення додаткових робочих місць для працевлаштування інвалідів.

Показниками ефективності реалізації заходів, передбачених в рамках цього напрямку, є: кількість створених робочих місць та чисельність працюючих інвалідів.

Реалізація вказаних заходів сприятиме створенню в Україні комплексної ефективної системи професійної реабілітації інвалідів, яка дасть змогу підвищити рівень зайнятості та конкурентоспроможності осіб з інвалідністю на ринку праці та прискорити інтеграцію цієї категорії населення у суспільство.

Джерела

1. Закон України “Про реабілітацію інвалідів в Україні” №2961-IV від 6 жовтня 2005р. // Урядовий кур’єр. – №213 від 9 листопада 2005р. – С.5–11.
2. Талан М. Здобутки та перспективи в сфері реабілітації та зайнятості інвалідів. // Соціальний захист. – 2006. – №6. – С.32–34.
3. Шевцов А.Г. Сучасні проблеми освіти і професійної реабілітації людей з вадами здоров’я. – К.: Соцінформ. – 2003. – 200 с.
4. Draft Council of Europe Action Plan to promote the rights and full participation of people with disabilities in society: improving the quality of life of people with disabilities in Europe 2006–2015”.

Аннотація. В статті проаналізована система професійної реабілітації інвалідів в Україні і пропонуються напрямки її удосконалення для прискорення процесів соціальної та економічної інтеграції інвалідів в суспільство, в тому числі в сферу трудових відносин.

Summary. In the article the system of professional rehabilitation of the disabled in Ukraine has been made and the direction of its improvement aimed at accelerating of the processes of social and economic integration of the disabled into social environment as well as in labour relations have been offered.

Стаття надійшла до редакції журналу 06.12.2006 р.